

Dini Tetkikler Dergisi

ISSN 2645-9132
Cilt: 3 Sayı: 2 (Aralık 2020)

Ceride-i İlmiye Dergisi'nin Yaygın Din Eğitime Katkısı*

Amine Nuriye Çıtırık	
Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Ankara, Türkiye	
ncitirik@hotmail.com	ORCID 0000-0003-0590-727X
Zeki Salih Zengin	
Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara, Türkiye	
zekisalih55@gmail.com	ORCID 0000-0003-2354-8899

Makale Bilgileri		
Tür Çeviri Makale		
Geliş Tarihi 11 Eylül 2020	Kabul Tarihi 13 Eylül 2020	Yayın Tarihi 31 Aralık 2020
Atıf Çıtırık, Amine Nuriye - Zengin, Zeki Salih. "Ceride-i İlmiye Dergisi'nin Yaygın Din Eğitime Katkısı". çev. Amine Nuriye Çıtırık – Zeki Salih Zengin. <i>ULUM</i> 3/2 (2020), 451-474.		
Araştırma/Yayın Etiği Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi, Turnitin'de benzerlik taramasından geçirildi ve çalışmada araştırma/yayın etiğine uyulduğu teyit edildi.		
Etik Beyan * Bu makale, <i>ULUM</i> 3/2 (2020), 317-340 arasında araştırma makalesi türünde İngilizce olarak yayımlanan "Contributions of Jarida Al-Ilmiyah to Non-Formal Religious Education" başlıklı çalışmanın yazarı tarafından yapılan Türkçe çevirisidir.		
Telif Hakkı © 2020 by ULUM İslami İlimler Eğitim ve Dayanışma Derneği, Ankara, Turkey		
CC BY-NC 4.0 ULUM Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.		

Ceride-i İlmiye Dergisi'nin Yaygın Din Eğitime Katkısı

Öz

Meşihat makamının 1914-1922 yılları arasında yayınladığı Ceride-i İlmiye önceleri resmi yazışmaların, işlemlerin duyurulduğu bir dergi özelliğindedir. Sonraları Osmanlı devletinin, içerisinde bulunduğu durumun etkisiyle toplumu bilgilendirmek, yönlendirmek, halka psikolojik destek sağlamak vb. için daha çok ilmî ve dinî konularda makale yazmaya ağırlık veren bir dergi hüviyetine bürünmüştür. Resmî kurumun dergisi olması dolayısıyla ülkenin birçok yerine ulaştırılma imkânının olması, toplumu bilgilendirme noktasında yaygın din eğitimine katkı sağlamıştır. Çalışmanın amacı dini bilginin halka ulaştırılması hususunda Ceride-i İlmiye'nin ne düzeyde başarılı olduğunun tespit edilmesidir. Bu amaçla her biri dini ilimler konusunda yetkin ve saygın yazarlar tarafından kaleme alınarak dergide yayınlanan 9 makale belirlenerek içerik, dil, bilgi ve üslup açısından değerlendirilmiştir. Yapılan araştırmada söz konusu derginin Meşihat makamının resmi yayın organı olmasından dolayı, dönemin resmi otoritesinin sahip olduğu fikirleri kısmen yansıttığı görülmüştür. İncelenen makalelerde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuzlukların nedenlerinin İslam'ın emir ve yasaklarından uzaklaşmış olmasında arandığı ve bu durumdan kurtulmanın ancak dine sınıksız sarılmakla mümkün olacağı vurgusunun öne çıkarıldığı tespit edilmiştir. Makalelerde çoğunlukla sade, anlaşılır bir üslup tercih edilse de daha ileri düzeyde dini bilgiye sahip kimselerin anlayabileceği makalelerin de olduğu belirlenmiştir. Makalelerde kavramların açıklanmasına, ayetlerden, hadislerden, ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerinden alıntılar yapılmasına ehemmiyet verildiği dikkat çekmiştir. Ayrıca dönemsel problemlerin konu seçiminde etkili olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

YDin Eğitimi, Meşihat Makamı, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye, Ceride-i İlmiye

Contributions of Jarida Al-Ilmiah to Non-Formal Religious Education

Abstract

Ceride-i İlmiye, which was published by Meshihat authority between the years of 1914-1922, was a journal feature of official correspondence and transactions. Later, with the effect of the situation in the Ottoman Empire, it became a journal that focused more on writing articles on scientific and religious subjects in order to inform, direct the society and provide psychological support to the people. The fact that it is the journal of the official institution, it has the opportunity to be delivered to many parts of the country and contributed to non-formal religious education at the point of informing the society. The aim of the study is to determine the level of success of Ceride-i İlmiye in the transmission of religious knowledge to the public. For this purpose, 9 articles published in the journal, each written by competent and respected authors on religious sciences, were determined and evaluated in terms of content, language, knowledge, and style. The research found that the Journal in question partially reflects the ideas of the official authority of the period, as it is the official publication of the Meshihat authority. In the articles examined, it was determined that the reasons of the negativities of the Ottoman State have been sought in getting away from the orders and prohibitions of Islam, and the emphasis has been placed on the best way to get out of this situation is to cling firmly to religion. Although a simple, understandable style was often preferred in the articles, it has been determined that there were also articles that people with more advanced religious knowledge could understand. It is pointed out that emphasis is placed on explaining the concepts in the articles, quotes from the verses, hadiths, the people of the Sunnah and scholars, and the subjects were supported with stories and legends. In addition, it has been understood that periodic problems are effective in choosing the subject.

Keywords

Giriş

Yaygın eğitim, farklı gelişim düzeylerindeki insanlara ihtiyaç duyulan alanlarda örgün eğitim dışında isteğe bağlı olarak verilen eğitimidir. Yaygın din eğitimi de yaygın eğitimin bir parçasını oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde yaygın din eğitimi cami, tekke, kütüphane, köy odaları ve evlerde vaaz, hutbe ve sohbet gibi etkinliklerle gerçekleştirilmiştir.¹ Camilerdeki hutbe ve vaazlar medreselerde eğitim gören imam, hatip ve vaizler tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaygın din hizmeti veren görevlilerin nitelik açısından sorunlarla karşılaştığı, bu sorunların giderilmesi ve din görevlilerinin daha iyi yetiştirilmesi amacıyla II. Meşrutiyet yıllarında yapılan yeni düzenlemeler içinde Medresetü'l-Vâizîn ve Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ gibi kurumlara yer verildiği bilinmektedir.² Aynı dönemde sayısı hızla artan süreli yayınlar içerisinde Sırat-ı Müstakîm gibi halkın dini konularda bilgilenmesini de amaçlayan dergiler yer almıştır. Bu makalede ele aldığımız Ceride-i İlmiye söz konusu dönemde yayınlanan ve dini bilginin insanlara ulaşması amacı da taşıyan, yaygın din eğitimi açısından üzerinde durulmaya değer bir dergidir. Derginin, diğerlerinden ayrılan en önemli özelliği resmi nitelikli bir kurum olan Meşihat Makamı tarafından yayınlanmış olmasıdır.

Ceride-i İlmiye, Meşihat Makamının resmi yayın organı olarak 1914'de yayınlanmaya başlamıştır. Derginin basımı 1918'de Meşihat Makamına bağlı olarak kurulan Dâru'l-Hikmeti'l İslâmiye'ye devredildikten sonra bu kurum üzerinden 1922 yılına kadar devam etmiştir. Dergi dokuz yılda periyodik olarak toplam 79 sayı çıkarmıştır. Derginin yayın yılları, Birinci Dünya Savaşının yaşandığı ve Millî Mücadelenin yapıldığı oldukça sıkıntılı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Ceride-i İlmiye, Meşihat Makamının yayın organı olmasından dolayı daha çok kurumun sorumluluk alanında görev yapan müderris, vâiz, imam gibi hademe-i hayrata yönelik çıkartılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında derginin halkla doğrudan değil, din görevlileri aracılığıyla ulaştığını söylemek mümkündür. Buna göre, halkla doğrudan temas halinde olan imam-hatip ve vâizlerin vaaz, hutbe veya sohbetlerinde dergide yer alan yazılardan yararlanmış olmalarından hareketle Ceride-i İlmiye'yi dönemin yaygın din eğitiminde başvurulan önemli bir kaynak kabul etmek gerekir.

Dönemin önemli dergileri arasında yer alan Ceride-i İlmiye'de yayınlanan ve itikat, ibadet ve ahlak meselelerini içeren makalelerde, konuların seçiminde belirleyici olan unsurlar nelerdir? Kavramlar anlaşılabilir seviyede açıklanabilmiş midir? Ele alınan konular halkın beklenti ve ihtiyaçlarını karşılar nitelikte midir? Yer verilen ayet ve hadisler ele alınan konular ile örtüşmekte midir? Makalelerde yer verilen hadislerin sıhhat/sahihlik durumu nedir? soruları doğrultusunda, dergide yer alan makalelerin halkın dini bilgisine sunduğu katkının ne düzeyde gerçekleşebileceğinin tespit edilmesi çalışmamızın temel amacıdır.

Çalışmanın konusunu oluşturan makaleler 1918 yılında Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye kurulduktan sonra yayınlanmaya başlamıştır. Meşihata bağlı kurum üyeleri tarafından hazırlanan ve kurulun görüşlerini yansıtan yazılar 41. sayıdan itibaren yayınlanmıştır. Çalışma esnasında öncelikle bu sayıdan itibaren farklı yazarlara ait makalelerin tamamı taranarak 13 yazara ait 53 kelam, 46 itikat, 18 siyer, 7 ibadet, 6 ahlak, 3 felsefe konulu toplam 133 makalenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında Ocak 1919-Mart 1921 tarihleri arasında yayınlanan 41-66. sayılar içerisinde 8 yazarın kaleme aldığı 6 itikat, 2 ibadet ve 1 ahlak konulu toplam 9 makale belirlenerek incelenmiştir. Makaleler belirlenirken halkın özellikle ihtiyaç duyacağı konuları içermesi göz önünde tutulmuştur. İtikat, ibadet ve ahlak konularını seçmemizin sebebi yaygın din eğitiminde bu konulara daha fazla yer veriliyor olmasıyla birlikte o dönemde toplumun dini yaşantısını etkileyen kaynak eserlerdeki konuların mahiyetini anlama çabası olmuştur. Ayrıca evren örneklem arasındaki oransal uyumu yakalamak

¹ Amine Nuriye Çıtırık, "Osmanlı Döneminde Halkın Din Anlayışının Oluşmasını Etkileyen Kaynaklar", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 861-883.

² Zeki Salih Zengin, "Osmanlılarda II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları" *İslam Araştırmaları Dergisi* 36(2016), 33-61.

için örnekleme oluşturan 6 itikat, 2 ibadet ve 1 ahlak konulu makale seçilmiştir. Yazar seçiminde özellikle Ceride-i İlmiye'de birden fazla yazısı olan yazarlar tercih edilmiştir. Çalışmada yazarlara ait bilgilere makale içeriklerinin değerlendirilmesinde katkısının olabileceği düşüncesiyle yer verilmiştir.

Ceride-i İlmiye'de yer alan bazı konular esas alınarak yapılmış çalışmaların olduğu görülmektedir. Sadık Albayrak'ın "Son Devrin İslam Akademisi", Zekeriya Akman'ın "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye", Sadık Eraslan'ın "Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye" kitapları bulunmaktadır. Bu eserlerde, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin işleyişi, kurumun yayın organı olan Ceride-i İlmiye dergisi ve yazarlarına dair bilgilere yer verilmiştir. Dergi ile ilgili İsmail Cebeci'nin "Ceride-i İlmiyye Fetvaları" isimli kitabı Meşihat makamında 1914-1922 yılları arasında yayınlanan fetvaları ele almıştır. Şeyma Ercümen'in "Ebüssuûd Efendi'nin Fetvâları ile Cerîde-i İlmiyye Fetvâlarının Mukayesesi" isimli yüksek lisans tezinde Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarıyla Mayıs 1914 ile Eylül 1922 tarihleri arasında yayınlanan Cerîde-i İlmiyye fetvalarının karşılaştırılması yapılmıştır. Sadettin Narman'ın "Cerîde-i İlmiye Çerçevesinde Son Devir Kelâm Çalışmaları" adlı yüksek lisans tezinde Ceride-i İlmiye'nin tanıtımı, İslam dünyasının önemli merkezlerinde yenilik düşüncesinin oluşumu ve sebepleri üzerinde durulmuş son bölümde Kelâm'ın metot ve muhtevasına değinilmiştir. Saliha Okur Gümrükcüoğlu "Ceride-i İlmiyede Yer Alan Kararlar Çerçevesinde Fetvahane'nin Yargı Kararlarını Bozma Sebepleri" isimli makalesinde fetvahanenin kuruluşu, işleyişi hakkında bilgi verdikten sonra bozulan kararların konularına göre sınıflandırılması yapılmıştır. Muhlis Körpe'nin "İzmirli İsmail Hakkı Düşüncesinde Gazzâli - Cerîde-i İlmiye Bağlamında" isimli yüksek lisans tezinde Gazali'nin Kelâm, Felsefe, Batinîlik vb. hakkındaki görüşlerinin İsmail Hakkı tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Konu ile ilgili en yeni sayılabilecek çalışma 2019 yılına ait Hilal Yenilmez'in "Ceride-i İlmiyeye Göre Osmanlı Son Döneminde İlmiye'nin İşleyişi" adlı yüksek lisans tezidir. Tezde ilmiyeye mensup kişilerin tayin, azil ve terfileri ile ilgili bilgilerin yer aldığı tevcihât metinleri incelenmiş ve Tevcihat-ı İlmiye'de geçen isimlerle ilgili bir tablo oluşturulmuştur. Yapılan çalışmaların çoğu derginin tanıtımına yönelik olarak hazırlanmıştır. Konu olarak Fıkıh veya Kelama ait konular ele alınmıştır. Resmi bir kurum eliyle basılan, ülkenin her yanına ulaşma ihtimali yüksek olan bu dergideki makalelerin halkın din eğitimine katkısını içeren bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Ceride-i İlmiye'de yer alan itikat, ibadet ve ahlak konulu makalelerin değerlendirildiği çalışmada, doküman incelemesi yöntemi kullanılmış, veriler içerik analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Doküman incelemesi, belirli aşamalardan oluşur. Dokümana ulaşma, okuma, anlama, not alma, değerlendirme bu aşamalar arasında zikredilebilir. İçerik analizi yazılı ve sözlü materyallerin sistematik analizidir. İçerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır.³

Çalışmada Ceride-i İlmiye veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda inceleme konusu olan dergi Arap harfli Türkçe (Osmanlıca) orijinal baskısından okunmuştur. Dönemin âlimlerinin toplumda gördükleri aksaklıkları tespit ve toplumu yönlendirmede ne derece etkin olduklarını değerlendirmek amacıyla makaleler konularına göre seçilmiş ve yaygın din eğitimi açısından değerlendirilmiştir. Makalelerin içeriğinin zengin olması, çoğu konunun güncelliğini koruması nedeniyle günümüz toplumuna faydası olacağı düşünülmüştür. Ayrıca derginin tüm sayıları erişime açıktır. Buradan hareketle makalenin konusunun belirlenmesinde derginin yeniden topluma kazandırılması vurgusuna dikkat çekme isteği etkili olmuştur.

1. Meşrutiyet Döneminde Meşihat ve Yaygın Din Eğitimi

1.1. Meşihat Makamı

³ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler* (Ankara: Pegem Akademi,2013),217-220; Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin,2006),187-227.

Meşihat ya da Şeyhülislamlık kadı, müderris, müftü, vâiz, imam- hatip gibi hukuk, tedris ve din hizmetleri görevlerini üstlenen ilmiye mensuplarının bağlı oldukları teşkilattır.⁴ Şeyhülislam devletin ilk kuruluş dönemlerinde müftü ise de daha sonra yargıyı, eğitim öğretim ve fetvayı üzerine alan güçlü bir kurum haline gelmiştir. İlmiye sınıfının başkanı olarak günümüzün Adalet, Milli Eğitim Bakanlıkları ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev ve yetkilerini üzerinde toplayan şeyhülislamların görev ve yetkilerinde dönemlere göre değişiklikler olmuştur.⁵ XIX. yüzyıla girerken, siyasi, sosyal ve kültürel hayatta önemli bir etkinliğe sahip olan Meşihat Kurumu'nun, bu dönemden sonra başlayan yenileşme hareketleri çerçevesinde, nüfuzu kademeli olarak azaltılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurumun faaliyet alanı kısmen hukuk (şer'i mahkemeler) ve yaygın din eğitimi ile sınırlandırılmıştır. Bu dönemde yapılan değişiklikler çerçevesinde din hizmetlerini daha etkin yerine getirmek üzere Meşihat Kurumu'na bağlı yeni bir teşkilât olarak, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye kurulmuştur.⁶

1.2. Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye

Musa Kazım Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde kurulan Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye 11 Ağustos 1918 ayında faaliyete geçmiş, birkaç ay sonra da nizamnamesi hazırlanmıştır.⁷ Dinî hakikatleri ve İslam'ın yüce değerlerini neşir ve tamim, dinî müesseselerin iyi bir şekilde korunması, medreselerin ıslahı vb. amaçlarla merkez ve taşrada faaliyet göstermek, kuruluşun temel amaçları arasında yer almıştır.⁸ Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye, 1918 yılında başladığı çalışmalarını 1922 yılına kadar sürdürmüştür. İslam dinini tebliğ, ilmi hakikatleri halka anlatmak, din eğitimi, ahlakî yapının korunması, zararlı düşüncelerin engellenmesi, dinî müesseselerin korunması, din görevlilerinin yetiştirilmesi, basın yayın faaliyetleri gibi farklı alanlarda çalışmalar yapmıştır. Kurum üyeleri, çalışmalarını sürdürmüş oldukları dört yıllık süre içerisinde 222 farklı günde toplantı yaparak, 273 konuda karar almıştır.⁹ Üyeler, bu toplantılarda almış oldukları kararların yanında, beyanname ve makaleler yayınlamış, camilerde vaaz vermek suretiyle görevlerini yürütmüşlerdir.¹⁰

1.3. Ceride-i İlmiye

Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin 1914 yılında Şeyhülislamlık görevine atanmasından sonra yayınlanmaya başlayan dergi yayın hayatına 1922 yılına kadar devam etmiştir.¹¹ Derginin boyutları 16x24 cm, sayfa sayısı 30-50 arasında değişmiştir. Farklı dönemlerde aylık ve on beş günlük periyodlarla çıkarılan derginin 74-75, 76-77 ve 78-79 numaralı sayıları bir arada yayınlanmış, ayrıca 5. ve 6. sayıları arasında "İslah-ı Medârise Dair Nüşa-i Fevkalade" adını taşıyan ve sıra numarası verilmeyen özel bir sayısı yayınlanmıştır.¹² Dergi, kuruluşundan yayın hayatının sonuna kadar resmi hüviyetini muhafaza etmiş, bu kapsamda resmi duyurular, kararlar ve fetvalara daima yer verilmiştir. Bununla birlikte 1918 yılında Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin kurul-

⁴ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, haz. Sevim İlgürel (Ankara: TTK Yay, 1998), 197-201; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: TTK Yay, 1988), 173-214; Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık* (İstanbul: Beyan Yay, 2002), 37.

⁵ Ramazan Boyacıoğlu, "Tarihi Açıdan Şeyhülislamlık, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1996), 164.

⁶ Zekeriyâ Akman, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye* (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 22.

⁷ Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin açılış töreni ve beyannamesi için, bkz. Ceride-i İlmiye, 4/38 (Eylül-Ekim 1918), 1123-1130. 5 Mart 1918 (21 Cemaziyelevvel 1336) tarihli kanun ile kurulan Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin nizamname layihası esbab-ı mucibesi ile birlikte Şûrâ-yı Devlet'te görüşülerek Sadârete gönderilmiştir. Bkz. BOA. ŞD (Şûrâ-yı Devlet), No: 2840/22 (6 ve 8), 21 Safer 1337 (26 Kasım 1918). Kuruluş kanunu, nizamname ve esbab-ı mucibe layihası için, bkz. Ceride-i İlmiye, 4/ 36 (Mayıs-Haziran 1918), 1057-1067.

⁸ Akman, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye*, 35.

⁹ Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye*, 121.

¹⁰ Akman, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye*, 55-84.

¹¹ Sadık Eraslan, *Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı* (Ankara: DİB, 2009), 113.

¹² İsmail Cebeci, *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2009), 15.

masından sonra bu kurumun amaçları ile derginin çıkarılma gerekçeleri birbiri ile örtüştüğünden derginin sorumluluğu ve denetimi kurula devredilmiştir.¹³ Bu tarihten sonra dergide resmi ve idari nitelikli yazılar yanında inanç, ibadet, ahlak, ilim ve irşat amaçlı yazılara da yer verilmiştir.¹⁴ Aynı yıl, ramazan aylarında padişah ve saray erkânının katılımı ile yapılması gelenek olan huzur derslerinin dergide yayınlanmaya başlaması, dergiye bu amaçlar açısından ayrı bir zenginlik katmıştır¹⁵.

Derginin yayınlanmaya başlaması esasen Tanzimat'tan itibaren ulemanın ve temsil makamı Meşihat'ın görev ve sorumluluk alanındaki değişimin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Tanzimat'a kadarki dönemde eğitim ve hukuk alanlarındaki etkinliği çok daha öne çıkan Meşihat, sonraki dönemlerde bu alanlardaki etkinliğini kaybetmeye başlamış ve din hizmetleri alanına daha fazla ilgi göstermeye ve mesai harcamaya başlamıştır. Yenileşme hareketleri, Batı ile temas sonucu düşünce hareketlerinin doğurduğu etki ve bu etki karşısında dini düşüncenin yeri ve etkinliğinin ne olduğu konuları ulemanın ve Meşihat'ın ilgi ve sorumluluk alanlarına girmiştir. Tanzimatla birlikte eğitim yeni teşkilatı ile kendi mecrasında gelişirken medreselerle ilgili ciddi bir çalışmanın olmaması, dini bilginin ne mekteplerde ne de yaygın din eğitimi alanlarında gereken nitelik ve etkinliğe sahip olamadığının farkına varılmadığını göstermektedir. II. Meşrutiyet'in başından itibaren medrese ıslahatına girilmesi, din hizmetleri verecek kimselerin yetiştirileceği kurumların ihtiyaca karşılık verecek seviyeye çıkartılması ihtiyacının son sınırına gelmesinin bir sonucudur. Meşihat'ın kendisini yenileme ve bunlara karşılık verebilecek bir yapılanmaya girişmeye geç bile kaldığı söylenebilir. Islahat hareketi, bizim bu çalışmada temas edeceğimiz yaygın din eğitimi konusu ile de yakından ilgilidir; zira cami hizmeti olarak yapılan yaygın din eğitimi verecek kimseler öncelikle ıslah edilen kurumlarda eğitim alacak olanlardır.

II. Meşrutiyet döneminde yaygın din eğitimi konusunda dikkat çeken diğer bir gelişme de Ceride-i İlmiye'nin yayınlanmaya başlaması ve Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin kurulmuş olmasıdır. İlk kurulduğunda kurumun çalışmaları, atamalar ve hukuki kararlara yer verilen Ceride-i İlmiye'de, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin kurulması ile birlikte inanç, ibadet, ahlak ve sosyal meselelerle ilgili konulara insan ve sorun merkezli olarak yaklaşan yazılara da yer vermeye başlanmıştır. Önemli olduğuna inandığımız bu gelişmenin, sorunları hemen çözebilecek bir adım olmamakla birlikte doğru ve olması gereken bir adım olduğunu söylememiz pekâlâ mümkündür. Dönemi içindeki diğer yayın organlarındaki üslup, yaklaşım ve açıklamalarla benzerlik gösteren bu yazıların eleştirilecek tarafları görülebilir; ancak yetkin, saygın ve güvenilir bir kurumun eksikliklerini kontrolü ve onarması her zaman daha kolay olacaktır. Derginin yayın hayatına başladığı dönemi, günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın başarı ile sürdürdüğü yayın faaliyetinin başlangıcı olarak kabul etmek de mümkündür.

Son sayısı dışında üzerinde satış fiyatı bulunmayan derginin ne miktar basıldığı, müftülükler ile görevlilere gönderilip gönderilmediğine dair bilgimiz bulunmamaktadır; ancak derginin, talep eden diğer resmi birimlere gönderildiğine bakarak Meşihat'ın, merkez ve taşrada kendisine bağlı birimlere de gönderdiğini tahmin edebiliriz.¹⁶

Ceride-i İlmiye'de Yer Alan Makalelerin Değerlendirilmesi

Osmanlı devletinin savaş yıllarında sosyal, siyasî ve ekonomik durumu göz önüne alındığında halkı bilgilendirme ve yönlendirmede basın yayın organları etkili bir araç olmuştur. Bu hususu bilen ve devletin resmi yayın organında makaleleri yer alan yazarlar itikat, ahlak ve ibadet konularını içeren makaleler yazarak halka

¹³ Nesimi Yazıcı, "Ceride-i İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7/407-408.

¹⁴ İsmail Cebeci, "Meşihat Makamının Dergisi: Ceride-i İlmiye", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 751.

¹⁵ Bu hususla ilgili alınan karar Meşihat tarafından saraya bildirilmiştir. BOA. TS. MA. e. No: 1067/26, 7 Ramazan 1336/16 Haziran 1334 (16 Haziran 1918). Huzur dersleri hakkında bilgi için, bkz. Ömer Kara, "Osmanlı'da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 519-538.

¹⁶ Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği tarafından Meşihata yazılan 1914 ve 1920 tarihli yazılarda, dergideki hukuki bilgilerden istifade edildiği, düzenli olarak basılan derginin nüshalarının kendilerine de gönderilmesi istenmektedir. Bk. BOA. DH. İD. No: 79/35, 26 Mayıs 1330 (8 Haziran 1914); DH. HMŞ. No: 4/1, 31 Temmuz 1336 (31 Temmuz 1920).

yaygın eğitim imkânı sunma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu bölümde Ferid Kam, Ahmed Cevdet Efendi, Şerif Saadeddin Paşa, Ahmed Rasim, Hüseyin Avni, İzmirli İsmail Hakkı, Şevketî ve Seyyid Nesib'in makalelerinin toplumu yönlendirme ve eğitmede etkilerinin ne düzeyde olduğu değerlendirilmiştir.

Ferid Kam - Hakikati Görelim¹⁷

1864 İstanbul doğumlu Ferid Kam ilim ve felsefe alanında memleketin yetiştirdiği ender insanlardan biridir. Kısa zamanda ilerlettiği Arapça, Farsça ve Fransızca onun araştırmacı zekâsını derinleştirmiştir.¹⁸ Eski dîvanları okuyan, klasik kaynakları inceleyen, mitolojiden tarihe, kelamdan tasavvufa birçok alanda bilgi sahibi olan Ferid Kam araştırmacı, öğretim üyesi, yazar, Türkçe ve Farsça eserler kaleme alan bir şairdir.¹⁹ Düşünce sistemini uzun yıllar takip ettiği Voltaire'den, son zamanlarda Sarı Abdullah Efendi'nin Mesnevi Şerhine kadar geniş bir yelpaze oluşturmuştur.²⁰ 1914 Darülfünunda Türk Edebiyatı müderrisliği, 1917 Süleymaniye Medresesi'nde Felsefe Tarihi müderrisliği, 1943 Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde İran Edebiyatı profesörlüğü mesleki deneyimini oluşturmuştur. 1944 vefat tarihidir.²¹ Ferid Kam'ın Ceride-i İlmiye'de mucizenin tanımı, mucize ve keramet arasındaki fark, keramet çeşitleri, felsefe ile din arasındaki fark konulu "Mucizâta Dair"²² isimli makalesi yayınlanmıştır. Ayrıca Ceride-i İlmiye'nin son 7 sayısında seri halinde kaleme aldığı ve her bir sayısında peygamberimizin sureti, sîreti, şecaati, az sözle çok meram ifade etmesi, tavrı, davranışları, yemesi içmesi kısaca günlük hayatını ele aldığı siyer konulu Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze²³ isimli makalesi yer almıştır.

Ferid Kam, makalesini Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle Batı'nın örnek alınıp alınmayacağı, alınacaksa bunun nasıl olması gerektiği konusunda tartışmaların çok olduğu dönemde yazmıştır. Yazar makaleye hadis olduğunu belirttiği "Cenab-ı Hak bir kavmin helakini murat ederse evvel o kavmin efradı meyânındaki ukûlun akıllarını alır" ifadesi ile başlamıştır. Yazar, İslam dünyasındaki ilmi zayıflamaya karşılık Batı'nın ilerlemesi, her alanda yaşanan aksaklıkların kabullenilmiş olması neticesinde nihayet eğitim alanında yapılan yeniliklerde çok geç kalındığını ve bu durumun sorumluları içerisinde gördüğü ulemayı eleştirmek düşüncesiyle bu hadis ile yazısına başlamış olmalıdır. Yazarın düşüncesini dile getirmek için kullandığı bu rivayetin isnadı zayıftır.²⁴ Hadisin ihtiva ettiği zahiri anlamının İslam inancıyla çok uyuşmadığını ifade edebiliriz. Toplumların kötü gidişatlarının altında, idari, siyasi, ekonomik eğitim vb. alanlarda çağın gerisinde kalma, toplumun hataları başta olmak üzere birçok sebep etkili olmuştur. Bu rivayette kötü gidişatı kadere yüklemeye, toplumun iradesini elinden alma ve tüm sorumluluğu Allah'a yüklemek gibi bir anlayış oluşturmuş, bu durum toplum bireylerinde umutsuzluğa düşmek, mücadele ruhunu kaybetmek vb. son derece sakıncalı sonuçlar doğurmuştur. Yazar, bilgiyi elde etme konusunda Doğu ile Batı arasında fark olmadığı ve kim ilimde ileriye ondan alınması gerektiğini "ulûm ve fûnûnun dini imanı yoktur, bazı hakâikin de zaman ve mekânı yoktur. Cenab-ı Peygamber tahsil-i ilim için Çin'e kadar gitmemizi ferman buyurmuşlar. İlim yalnız kitabı koltuğuna alıp muallimin önünde diz çökmekten ibaret değildir. Bilâd-ı Ba'îdeye gidip şûn-ı câriyeyi tetkik etmek de ilimdir."²⁵ ifadesiyle bu ilim günümüzde dışarıdan alınacaksa nasıl alınması gerektiği konusunda ipuçları vermiştir. Nitekim bu genel düşünce doğrultusunda o dönemde yurtdışına ilim tahsili için gidenler olmuştur. Avrupa medeniyetinin tavizlerle değil hem millî hem dinî değerlerin korunmasıyla alınması gerektiğini savunmuş ve bu tezini Japonya örneğiyle desteklemiştir.²⁶ Yazar bu doğrultuda geleneklere sahip çıkmanın, bununla birlikte her alanda çalışıp ileri gitmenin gerekliliğini vurgulayarak makalesini bitirmiştir. Tekniği alıp kültürü

¹⁷ Ferid Kam, "Hakikati Görelim", *Ceride-i İlmiye* 4/46 (Mayıs-Haziran 1919), 1410.

¹⁸ Enver Uysal, "Ferid Kam'ın Terceme-i Hal Hakkındaki Düşünceleri ve Kınalı-zade ile İlgili Bir Denemesi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1(1986), 134.

¹⁹ Veyis Değirmençay, "Ömer Ferid Kam'ın Farsça Şiirleri ve Türkçe Çevirisi" *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2006), 171.

²⁰ Mahir İz, "Müderres Ferid Kam" *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi* (1964), 207.

²¹ Akman, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye*, 131.

²² Ferid kam, "Mucizâta Dair", *Ceride-i İlmiye* 4/47 (Haziran-Temmuz 1919), 1459.

²³ Ferid Kam, "Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze", *Ceride-i İlmiye* 68, 70, 73, 74-75, 76-77, 78-79. sayılar.

²⁴ Deylemî, *Firdevsü'l-aşbâr bi-me'sûri'l-çiğâb*, 1/250; Süyûtî, *el-Câmî u's-şâğir* 1335; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/91.

²⁵ Kam, "Hakikati Görelim", 1410-1416.

²⁶ Kam, "Hakikati Görelim", 1410-1416.

almamak o dönem muhafazakârların genel düşüncesidir. Teknikle beraber kültür de geleceği için sadece tekniği almanın ne derece mümkün olabileceği konusuna makalede yer vermemiştir. "İlim Çin'de de olsa alınır" hadisi rivayet açısından tenkit edilmekle beraber ilmin evrenselliğini ifade etmede kullanılan anlam yönünden meşhur olmuş bir hadistir.²⁷ Anlaşılır bir üslupla ele aldığı makalesini halkın anlayabileceği şekilde sunmuş, somut örneklerle konuyu desteklemiştir.

Ahmed Cevdet Efendi - İnsanın Vazifesi²⁸

İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi ilk Tefsir hocası olan Cevdet Bey 1873 yılında Bergama'nın Ali-beyli köyünde doğmuştur. İslami ilimlerde kendisini yetiştirmiş, Arapça ve Farsça dillerine hâkim, deli-dolu, lafını esirgemeyen bir ilim adamıdır.²⁹ Bayezid Medresesi'nde dersiâmlik yapan Ahmet Cevdet 1914'te Dârül-hilâfe Medresesi'nde Arap Edebiyatı müderrisliği, 1917'de Medresetü'l-Mütehassısîn'de Usûl-i Hadis ve Süleymaniye Medresesi'nde Tefsir müderrisliği görevlerinde bulunmuştur. 1918'den 1919'a kadar Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye âzâlığı ve 1920-1922 yıllarında Huzur dersleri mukarrirliği görevini yerine getirmiştir. 1924'te Darülfünun İlahiyat Fakültesi Tefsir ve Fıkıh müderrisi olmuş, burada Mecelle okutmuştur. Yazar genç denilebilecek yaşta 54 yaşında vefat etmiştir³⁰ Yazarın Ceride-i İlmiye'de 42-45. sayı aralığında "Vezâif-i İnsaniye" başlığı altında insanın değer ve kıymeti, nefis terbiyesi vb. konuların işlendiği toplam dört makalesi yayınlamıştır.³¹

Ahmed Cevdet, makale serisinin ilki olan *İnsanın Vazifesi* adlı yazısına öncelikle melek, insan ve hayvanın özelliklerini tanıtmakla başlamıştır. Nefis terbiyesini ele aldığı yazısında kâinattaki diğer varlıklardan bahsederek insanın diğer varlıklardan farklı olduğuna dikkat çekmiştir. "Allah melekleri yarattı, onlara akıl verdi; hayvanları yarattı, onlara da nefis verdi; insanoğlunu yarattı, onlara hem akıl hem de nefis verdi. İnsanlardan kimin akli nefisine galip gelirse, meleklerden daha üstündür; kimin nefsi aklına galip gelirse o da hayvanlardan aşağıdır" hadisini insanın diğer canlı varlıklara kıyasla derecesinin ne olduğunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için vermiştir. Metin içerisinde kaynağı belirtilmeyen ve hadis olarak ifade ettiği yukarıdaki rivayetin sefeye ait söz olduğu ve Mevlana'nın öğretisinin temelini teşkil ettiği anlaşılmıştır.³² Yazar okurlarına insanın nefsinin dizginlenmesi ve akli ile doğru olanı seçmesiyle meleklerden daha üstün olabileceğini detaylandırarak anlatmıştır. İnsan-ı kâmil olmak için ilk yapılması gereken ahlaki unsurların başında insanın nefsinin hevâ ve hevesine kapılmaması ve aklının nefsinin önüne geçmesi olarak açıklamıştır. Sözlerini desteklemek için ayet ve hadislerden örnek vermiştir. Melekleri kendi içerisinde melâike-i illiyûn, melâike-i teshir ve melâike-i tedbir olarak üçe ayıran yazar konuyla ilgili olarak Fahrettin Râzî, Muhyiddin-i Arabî'nin görüşlerine yer vermiştir. Ahmed Cevdet "Gökyüzü gıcırdayıp inledi ve gıcırdayıp inlemekte de haklı idi. Gökyüzünde, alını Allah'a secde için koymuş bir meleğin bulunmadığı dört parmaklık bile boş yer yoktur."³³ Meleklerin çokluğunu ifade etmede temsili bir üslup kullanmıştır. Metin içerisinde kaynak bilgisi bulunmayan hadisi okurlarına aktarırken gaybî bir konuyu "nasıl bir elektrik ve gaz lambasının derece derece ziyasının artırılması lambanın veya ziyâdar ettiği muhitin patlamasına sebebiyet vermiyorsa aynen melaikenin kesreti nurundan ileri varmayan izdihamları hiçbir vakit bâis-i münakaşa olamaz"³⁴ ifadesiyle anlatmıştır. Meseleyi bilinen bir örnekten lamba, gaz örneği üzerinden akla yakınlaştırmıştır. Sonrasında hayvanların özelliklerinden bahsetmiştir. Yazar makalesinin devamında insanın akıl ve şehvetten mürekkep olduğunu ve bundan dolayı derdinin büyük, vazifesinin ağır ve ehemmiyetli olduğunu "Biçare insan her iki kuvvenin arasında kalarak kendini muhafaza etmelidir. Bir yanda

²⁷ Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi* (Ankara, Fecr,2002),79.

²⁸ Ahmed Cevdet Efendi, "İnsanın Vazifesi", *Ceride-i İlmiye* 4/42 (Ocak-Şubat 1919), 1228.

²⁹ Mevlüt Güngör, "İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesinin İlk Tefsir Hocası Bergamalı Ahmet Cevdet Bey" *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu*,18-19 Kasım Tebliğleri (İstanbul 2010), 365-384.

³⁰ Mesut Okumuş, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve Tefsir Tarihi Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri" *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu*,18-19 Kasım Tebliğleri (İstanbul, 2010), 425-433.

³¹ Ahmed Cevdet Efendi, "İnsanın Vazifesi", *Ceride-i İlmiye* 42, 43, 44, 45. Sayılar.

³² Mevlana, "Mesnevi" çev: Veled İzbudak (Konya: Kültür,2016), 4/569.

³³ Tirmizî, Zühd 9. İbni Mâce, Zühd 19.

³⁴ Ahmed Cevdet Efendi, "İnsanın Vazifesi", 1228.

yüksek merteye bir yanda uçurum"³⁵ ifadesiyle insanın nefisle mücadelesinin zorluklarına değinmiştir. Konuyu anlaşılır kılmak için Mesnevi'den aklı Leylâ'da olan Mecnun'un, aklı yavrusunda olan devesiyle mücadelesinden bahsetmiştir. Kısada Mecnun'un bütün derdi, sevgilisinin köyüne bir an önce ulaşmak dışı devenin ise tek derdi, bir an önce geriye dönüp yavrularına kavuşmaktı. Mecnun bir an dalıp gittiğinde deve geriye döner, köye yavrularına kavuşmak için koşmaya başlardı. Mecnun kendine geldiğinde, devenin yönünü tekrar Leylâ'nın köyüne doğru çevirirdi. Bu yolculuk iki-üç gün böyle devam etti. Mecnun baktı ki bu yol böyle bitmeyecek, devesinden indi ve "Ey deve! İkimiz de âşığız, ama sevdiğimiz farklı yerlerde. Biz birbirimizle yol arkadaşlığı yapamayız. Beraberliğimiz ikimizi de hedefe ulaştırmayacak. En doğrusu biz yollarımızı ayıralım" dedi ve deveyi serbest bıraktı."³⁶ kıssada verilmek istenen, nefse uymanın insanı asıl sevgiliden, Allah'tan uzaklaştıracağı düşüncesi olmuştur. Hadis, Fıkıh ve Tefsir müderrisi olan Ahmet Cevdet yazısında Arapça ve Farsça alıntılara yer vermiştir. Bu, yazarın dönemin ilim dili olan Arapça ve yine döneminde revaçta olan Farsçayı ustalıklı kullandığını ve medrese eğitiminden geçmiş okurlarının en azından Arapça ve Farsçayı anlayacak kadar ilim dilini bildiklerinin göstergesidir. Nitekim diğer sayılarda da bol bol Arapça ve Farsça alıntılar yer almıştır. Yazı dili ağır olmasına rağmen seçmiş olduğu örnekler meseleyi daha anlaşılabilir hale getirmiştir.

Şerif Saadettin Paşa - İbadete Dair Bazı Hikmetler³⁷

Mekke'de doğan Şerif Sadedin Paşa'nın eğitimi, yaptığı görevler ve İstanbul'a ne zaman geldiği hakkında fazla bilgi yoktur. 1919 tarihinde Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyeliğine atanmıştır. Kurum üyesi olduğu dönemde, rahatsızlanmış İsviçre'ye tedavi için gönderilmiş 1921 tarihinde vefat etmiştir.³⁸ Ceride-i İlmiye dergisinin 55. sayısında Peygamberimizin hayatı konulu "Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet"³⁹ ve 63. sayısında namazı konu alan "İbadete Ait Bazı Hikmetler"⁴⁰ isimli iki makalesi yer almıştır.

Şerif Sadedin Paşa, namazın anlam ve önemine değindiği yazısına "Malumdur ki namaz ve oruç bedeni ibadetlerdendir. Namaz dinin direğidir"⁴¹ hadisiyle başlamıştır. Yazar namazın insanda sebat, metanet, azim, ciddiyet vb. güzel ahlakın tecelli etmesine vesile olması, namazın beş vakte ayrılmasının hikmetleri, namaza devamın önemi, cemaatle namaz kılmanın anlamı, namazda herkesin Allah'ın huzurunda eşit olduğu vurgusu, namazda saf düzeni vb. namazın kişisel ve toplumsal faydalarına değinmiştir. Makalede kısa, öz ve yapıcı cümleler kullanmıştır. Konu akıcı bir üslupla muhatabını ikna eder mahiyette kaleme alınmıştır. Uzun ilmihal bilgilerinin yerine muhatabının aklına ve ruhuna hitap eden cümleler tercih edilmiştir. "Sebat, metanet, azim, vakar gibi yüksek vasıflar vardır ki bunları insanlarda tecelli ettiren namazdır" sözüyle şahsiyet gelişimine değinmiştir. "Namaz kılan bir kimse namazda Allah'a münacat, Allah'ın varlığını ikrar, birliğini itiraf, ulûhiyetinin azametini hatırlamakla dünyevi meşguliyetler hasebiyle gece gündüz kalbine düşen gafletten uyanır. Kendisinin daima muhafız ve murakıbbı Allah olduğunu anlar ve bununla isyandan uzaklaşarak şeytanî işleri terk ederek en yüksek şerefe nail olur"⁴² ifadesiyle namazın insanı günahlardan alıkoşuşunu vurgulamıştır. Meâric suresinde geçen "Gerçekten insan pek tahammülsüz tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sizlanır durur. Bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Ancak namaz kılanlar başka"⁴³ ayetinin tefsiriyle insanın olumsuz davranışlardan temizlenme yollarından olan namaz vurgusuyla makaleyi sonlandırmıştır. Makalede yer alan ayet ve hadis konu ile örtüşmektedir. Toplumun içerisine düştüğü durumun iza-

³⁵ Ahmet Cevdet Efendi, "İnsanın Vazifesi", 1231.

³⁶ Mevlana, "Mesnevi" çev: Veled İzbudak (Konya: Kültür,2016), 4/570.

³⁷ Şerif Saadettin Paşa "İbadete Dair Bazı Hikmetler", *Ceride-i İlmiye* 6/63 (Eylül-Ekim 1920), 2025-2028.

³⁸ Sadık Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları,1973), 191.

³⁹ Şerif Saadettin Paşa "Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet", *Ceride-i İlmiye* 5/55 (Şubat 1920), 1749.

⁴⁰ Şerif Saadettin Paşa "İbadete Dair Bazı Hikmetler", 2025-2028.

⁴¹ Tirmizi İman 8; Müsned V 231; Aclûnî Keşfü'l-Hafa I/ 31-32.

⁴² Şerif Saadettin Paşa "İbadete Dair Bazı Hikmetler",2028.

⁴³ Meâric 70/19-22.

hında, ibadetlerdeki özellikle de namazdaki zafiyetler sebep gösterilmiştir. Bu görüş dönemin genel düşüncesini yansıtmaktadır. Bir kesime göre geri kalmışlığın asıl sebebi İslam'dan uzaklaşma ve İslam'ın doğru kaynaklarının yeterince anlaşılammış olmasından kaynaklanmıştır.

Ahmet Rasim (Avni)- Din-i İslam⁴⁴

Son dönem Türk fikir ve aksiyon adamı Ahmet Rasim 1810-1939 yılları arasında yaşamıştır. Ahmet Rasim (Avni) 1918 de Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyesi olmuştur.⁴⁵ Ceride-i İlmiye'de sadece gördüklerimizden hareketle görünmeyen latif âlemi inkâr etmenin cahilce bir cesaret olduğu konusunu ele aldığı "Câhilâne Cesaret"⁴⁶ isimli makalesi yer almıştır. Aynı sayıda yayınlanan "Kendini bilen rabbini bilir" ifadesinden hareketle kendi varlığımızın Allah'ın varlığına bir delil olduğunun izahına yer verdiği "Marifetullah"⁴⁷ isimli makalesi yayınlanmıştır. Dergide 72. sayıdan 74-75. sayıya kadar toplam dört sayıda "Dinî Dersler"⁴⁸ başlığı altında bir makale serisi yer almıştır. Dinî Dersler yazı dizisinde Allah'ın varlığını ispat ettikten sonra tüm dinlerde ortak olan hususlar sayılmış sonrasında da İslam dini Allah'ı nasıl tasvir eder? sorusuna Esmâ-i Hüsnâ'dan Allah, Rahman, Rahim, Melik, Kuddüs ve Selam isimleri ile açıklamalarda bulunmuştur. Dergide "Din-i İslam" makalesi ile birlikte toplam yedi makalesi yayınlanmıştır.

Yazar, makalesinde İslam dini ifadesiyle ne anlamamız gerektiği üzerinde durmuştur. Kullandığı bazı terimlerin anlamlarını parantez içinde vererek kavramlara dikkat çekmiştir. İslâm dininin medeniyete ve ilerlemeye mâni olmadığını izahla başlaması konu seçiminde dönemin etkisinin olduğunu göstermiştir. Dinin ilerlemeye mâni olmadığını açıklamak gayesiyle yazılan makalede delil olarak Âl-i İmran suresinde yer alan 'Allah katında din İslam'dır' ayetinin tefsirine yer verilmiştir. Ayeti tevekkül kavramından hareketle ele almıştır. Müslümanın mütevekkil olduğunu ve bu mütevekkil oluşu onu hiçbir zaman çalışmaktan geri koymadığını ve Müslümanı duaya sevk ettiğini ifadeden sonra duanın önemi üzerinde durmuştur. "Salat (dua) tevekkülün, hakikati bilmenin lazım-ı gayr-ı mefârikıdır. Duasız tevekkül, tevekkülsüz de din olmaz" ifadesiyle tefekkür dua ile irtibatlandırmıştır. Ayrıca "Namaz dinin direğidir. Kim onu kılarırsa dinini ayakta tutar ve her kim onu terk ederse dinini yıkılmış olur"⁴⁹ hadisinde geçen salat ifadesini dua ve namaz her iki anlamıyla ele almış makalenin devamında namaz konusuna değinmiştir "Namaz dinin direğidir" hadisini Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ'sında geçen şekliyle almıştır. Camiü's-Sağîr'de geçen hadisi zikrederken bizzat kaynağını vermesi o dönemin yazarlarının kullandığı bir yöntemdir. Dönemin yazarları makalede alıntıya yer vereceklerse alıntıyı metin içerisinde kaynağını zikrederek vermişlerdir. İlâveten makalede "Cenab-ı Hak ezelde her bir insan için hayır ve şer birçok halleri, saadetleri, şekavetler belalar, musibetler takdir buyurmuştur. Belalara karşı da talim-i dua lütuf ve inayetinde bulunmuştur" ifadesiyle duanın kaderi değiştirme gücü olduğuna değinmiştir. Bu görüşünü Camiü's-Sağîr'de yer alan "Kaderden sakınmak kaderi defetmez. Lâkin sâlihlerin duâsı, nüzûl etmiş ve edecek olan elem ve musibeti defetmeye ve kaldırmaya medâr olur. İş böyle olunca ey Allah'ın kulları, dua ediniz"⁵⁰ hadisiyle delillendirmiştir.

Hüseyin Avni -Marifetullah⁵¹

1864-1954 yılları arasında yaşamış olan Hüseyin Avni (Arapkirli) 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başında yaşamış ve gerek medrese gerekse de Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde birçok önemli şahsiyetin yetişmesine

⁴⁴ Ahmet Rasim Avni, "Din-i İslam" *Ceride-i İlmiye*,4/46 Mayıs-Haziran 1919:1416

⁴⁵ Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye*,162.

⁴⁶ Ahmet Rasim Avni, "Câhilâne Cesaret" *Ceride-i İlmiye*,7/69 Ekim-Kasım 1921:2222.

⁴⁷ Ahmet Rasim Avni, "Marifetullah" *Ceride-i İlmiye*,7/69 Ekim-Kasım 1921:2235.

⁴⁸ Ahmet Rasim Avni, "Dinî Dersler" *Ceride-i İlmiye*,72, 73,74-75,76-77.sayılar.

⁴⁹ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 2/31.

⁵⁰ Tirmizî, Deavât, 101; İbn Hanbel, *Müsned*, V/224

⁵¹ Arapkirli Hüseyin Avni "Marifetullah" *Ceride-i İlmiye* 4/42, (Ocak-Şubat 1919), 1225.

vesile olmuştur.⁵² 1904 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından Kelam dersini okutmak üzere görevlendirilmiştir.⁵³ 1911'de Fatih Medresesi'nde Arap Edebiyatı müderrisliğine, 1912'de Huzur derslerine muhatap olmuş 1916 yılında Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyeliğine getirilmiştir.⁵⁴ Hadis konularına vâkıf olması dikkat çekmiş ve 1926'da Darülfünun İlahiyat Fakültesi Hadis, Hadis Tarihi hocalığına atanmıştır.⁵⁵ Bu durum onun Kelam kadar Hadisle de meşgul olduğunu ve bu alanda da uzmanlığını göstermesi açısından önemlidir. Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış olan Hüseyin Avni, Osmanlı eğitim sisteminin yeniden gözden geçirildiği Tanzimat dönemine ve sonrası en karışık dönemlerde önemli katkıları olmuş bir eğitimcidir. Ceride-i İlmiye'de yazarın 42. sayıda Marifetullah⁵⁶ isimli makalesi yer almıştır. Ayrıca 44. sayıdan son sayıya kadar toplam 22 sayıda zaman zaman aksamalar olsa da düzenli olarak yazmaya çalıştığı Kkelama dair yazılarına yer verilmiştir.⁵⁷

Hüseyin Avni'nin konu seçiminde o dönemde rağbet gördüğü düşünülen materyalist anlayışa cevap verme arzusu etkili olmuştur. O dönemdeki iman esaslarına dair yazılan yazıların çoğu halkın inanç konusundaki sıkıntılarından ziyade dönemin akımlarına cevap verme kaygısıyla ele alınmıştır. Halkın o dönemdeki eğitim ve dindarlık seviyesini dikkate aldığımızda konunun seçilme amacının en azından tarlasında bağında çalışan halk olmadığı aşikârdır. Yazara göre "Marifetullah" insanın gücü nispetinde Cenab-ı Hakk'ın kemal sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan münezze bir vacibu'l vucûd olduğunu iman ve tasdik etmektir.⁵⁸ Yazar insanın Allah'ı tanımasının önemine dikkat çekmek için marifetullah kavramını merkeze almış, geri kalan bütün meseleleri marifetullahın tasdiki için gelen fer'i meseleler olarak izah etmiştir. Allah'ın varlığının onun yaratmış olduğu âlem ve varlıklar vasıtasıyla bilinebileceği belirten Hüseyin Avni Cenab-ı Hakkı bilmenin ancak onun yarattıklarını tefekkür etmekle, yani sanata bakıp sanatçının nasıl mükemmel olduğunu anlamakla mümkün olacağını dile getirmiştir. Makalenin devamında "Bir (antropolog) yani ahvâl-i insan âlimi diyor ki: Şu insan denilen makineye kırk senedir araştırıyor, inceliyorum. Bu kadar eser-i intizam görüyorum ki bunun müessirine hayran oluyorum. Bir zerreden feza-yı bî-nihayeye varıncaya kadar görülen intizam, bir kudret-i muhîta cümlemizi hayran ediyor"⁵⁹ alıntısıyla görüşlerini desteklemiştir. Allah'ın varlığını ispat etmede kullandığı kaynaklar ayet, hadis ve sahabe sözleridir. Kullandığı deliller göz önüne alındığında farklı düşünce akımlarını ne kadar ikna ettiği tartışılabilir olsa da dönemin insanlarına doğru bilgi sunmada başarılı olmuştur. Allah'ın varlığını anlamada nasıl bir yol çizilmesi gerektiği konusunda detaylar vermiştir. Düşüncesini mana olarak doğru ancak senet zincirinde zayıflık olan "Allah'ın yarattıklarını sanatını düşünün, Onun Zatını düşünmeyin çünkü Onun hakkını veremezsiniz" hadisiyle kuvvetlendirmiştir.⁶⁰

İsmail Hakkı (İzmirli) - Orucun ve Ramazan'ın Faziletleri⁶¹

1868 doğumlu yazar, son dönem Osmanlı ve ilk dönem Cumhuriyet âlimlerindedir. İstanbul Darülfünun Felsefe hocalığı yaparken aynı zamanda Hukuk Fakültesinde Fıkıh dersleri hocası olmuştur. 1915 Edebiyat Fakültesi'nde İslam Felsefe Tarihi profesörlüğüne atanmıştır. 1924'te Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde Hadis

⁵² İsa Akalın, "Hüseyin Avni Arapkırlı'nın Arapça Usûlu'l-Hadis Elyazması Ders Notları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 115.

⁵³ Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 61.

⁵⁴ Fikret Soyal, "Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesinde Kelam Öğretimi: Arapkırlı Hüseyin Avni Karamehmetoğlu Örneği", *Birey ve Toplum* 6/11 (2016), 47.

⁵⁵ Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, 127.

⁵⁶ Arapkırlı Hüseyin Avni "Marifetullah" *Ceride-i İlmiye* 4/42, (Ocak-Şubat 1919), 1225.

⁵⁷ Arapkırlı Hüseyin Avni, *Ceride-i İlmiye*, 44-78-79. sayılar.

⁵⁸ Hüseyin Avni "Marifetullah", 1225-1227.

⁵⁹ Hüseyin Avni "Marifetullah", 1225-1227.

⁶⁰ Bu hadis rivayetlerini Ebu Nuaym, Taberânî, İbn Ebi Şeybe, İsfahânî, Beyhakî, Ebu's-Şeyh gibi birçok hadis âlimi rivayet etmiştir. *Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/357-358, 449.*

⁶¹ İzmirli İsmail Hakkı, "Orucun ve Ramazan'ın Faziletleri", *Ceride-i İlmiye* 4/46 (Mayıs-Haziran 1919), 1407

ve Hadis Tarihi 1926 da Tarih-i Fıkıh müderrisliğine nakledilmiştir.⁶² İsmail Hakkı'nın ilmî kıymeti onun hem İslami ilimleri ciddi bir tahsille elde etmiş olması hem de öğrendiği dillerin (Arapça, Farsça, Fransızca, Rusça, Rumca, Latince) katkısıyla şahsi gelişimini sürekli devam ettirmiş olmasıdır. Nitekim Kelam, Fıkıh, Hadis, Felsefe, Siyer vb. alanlarda yetmiş yakın eser bırakmıştır.⁶³ 1939 yılında emekli olmasına rağmen 31 Ocak 1946 tarihindeki vefatına kadar ilmî faaliyetlerle meşgul olmuştur.⁶⁴

İsmail Hakkı, İslam mütefekkirlerinden Gazali'nin hayatı ve düşüncelerini Ceride-i İlmiye'de 51. sayıdan sonuna kadar toplam 22 sayıda "İslam Âlimleri ve Mütefekkirleri"⁶⁵ isimli makalesinde yayınlamıştır. Dergide 41-51. sayıları arasında "Hikmeti Teşri" ve Mehâsîn-i Şerâyi"⁶⁶ isimli kelama dair bazı kavram ve konuların tartışıldığı toplam dokuz adet makalesi yer almıştır. 63. sayıdan başlayıp 72. sayıya kadar "Din-i İslam" başlığı altında dokuz makalede İslamiyet'ten evvel dünyanın hali, Hz. Peygamber'in nübüvveti, peygamberlerin hukuku ve fakihlerin ihtilaf ettikleri konuları içeren bir makale serisi yayınlamıştır. 42. sayıda "Devlet-i İslam'ın Binası"⁶⁷ ve 45. sayıda "Devlet-i İslam'ın Takip Ettiği Tarık"⁶⁸ başlıklı ve İslam devletinde olması gereken özelliklerin anlatıldığı iki adet makalesi yer almıştır. İbadet konulu tek makalesi incelediğimiz *Orucun ve Ramazan'ın Faziletleri* makalesidir.

Oruç konusunu ele aldığı makalesine orucun mükâfatına dair "Allah: Âdemoğlunun bütün amelleri kendisi içindir. Ancak, oruç ibadeti benim içindir ve onun mükâfatını ben vereceğim." ve "Oruç tutanın nefes kokusu kıyamet gününde Allah içinde misk kokusundan daha hoştur. Müminin iki sevinci vardır. Birincisi oruç açtığı andaki sevinci, ikincisi rabbine kavuştuğu zaman oruç tutmasındaki sevinci"⁶⁹ hadisleriyle başlamıştır. Yazının devamında oruç tutmanın ruha manevi lezzet kalbe safa verdiği, kötülüğü emreden nefsi kırdığı vb. faydalarına değinmiştir. Oruçtaki asıl gayenin Allah'ın rızasına ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. Orucun kötülöklere kalkan olduğunu söyleyen yazar, kişi kendisini kötü söz ve davranışlardan uzak tutmaz, gereksiz ve anlamsız işleri bırakmazsa maddi ve manevi nimetlerden mahrum olduğu gibi açlık ve susuzluktan başka eline bir şey geçmeyeceğini anlatmıştır. Sonrasında "Orucu 'Ya Rab ancak senin için oruç tuttum. Sana inandım. Senin verdiğin rızıkla orucumu açtım' duasında bulun. Besmele ile başla. Sağ elinle ye, iç, sağ elinle al, ver, önünden ye, su içerken bardağa nefes verme, dayanarak yeme, Allah'ın verdiği nimetlere şükret"⁷⁰ ifadeleriyle oruç açma adabından bahsetmiştir. "Bu ay öyle bir aydır ki herkes güzel bir haslet ile yaklaşırsa başka bir ayda bir farz eda etmiş gibi olur" ifadesiyle Ramazan ayının diğer aylara nispetle özel bir yerinin olduğuna ve bu aya mahsus sevapların bolluğuna dikkat çekmiştir. Ramazanın sabır ayı olduğu, sabrın sevabının cennet olduğuna değinmiştir. Bu ayın Kur'an ayı olduğundan bahseden yazar "Sakın kasten oruç yeme! Göz önünde oruç yemek kadar rezillik yoktur. Bu Allah'a karşı en büyük bir günahdır. Hem oruç tutanlara karşı pek büyük bir hakarettir. Hissiyat-ı İslamiye bundan pek ziyade rencide olur"⁷¹ ifadeleri ile oruç adabına değinmiştir. Bu ayda sadaka vermenin uhrevi mükâfatlarına değinen yazar, kişinin hizmetlisinin işini kolaylaştırması halinde Allah'ın merhametine nail olacağını bildirerek toplumsal dayanışma ve infak ruhunun canlandırılmasına katkı sağlamıştır. Yazar orucun İslam nişanı olduğunu "Müslüman diyarı Müslüman alâmeti bulunan yerdir. Müslüman diyarı Müslüman şeriatine hâkim olan yerdir. Dinine sahip çıkmayanın dini de olmaz diyarı da"⁷² ifadesiyle dönemin sıkıntılarına değinmiştir. Yazar makalesinin sonunda bütün Müslümanları Allah'ın ipine sarılmaya davet etmiştir. "Samimi ciddi kardeş olalım, birbirimize yardım edelim, fitne ve fesattan kaçınalım, el

⁶² Zeki Salih Zengin, Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi, 127.

⁶³ Melikşah Sezen, *İslam Mütefekkirleri ile Garb Mütefekkirleri Arasında Mukayese* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2018), 10.

⁶⁴ Ali Duman, "İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı Eserleri ve Fıkıh", *Bilimname* 14/1 (2018), 59-78.

⁶⁵ İzmirli İsmail Hakkı, "İslam Âlimleri ve Mütefekkirleri Gazali", *Ceride-i İlmiye* 51-78-79 sayılar.

⁶⁶ İzmirli İsmail Hakkı, "Hikmeti Teşri ve Mehâsîn-i Şerâyi" *Ceride-i İlmiye* 41-51. sayılar.

⁶⁷ İzmirli İsmail Hakkı, "Devlet-i İslam'ın Binası" *Ceride-i İlmiye* 4/42 (Ocak-Şubat 1919), 1240.

⁶⁸ İzmirli İsmail Hakkı, "Devlet-i İslam'ın Takip Ettiği Tarık" *Ceride-i İlmiye* 4 /45 (Nisan-Mayıs 1919), 1380.

⁶⁹ Buhari, *Savm*, 4/141, 1904; Müslim, *Siyam*, 163.

⁷⁰ İzmirli İsmail Hakkı, "Orucun ve Ramazanın Faziletleri", 1407.

⁷¹ İzmirli İsmail Hakkı, "Orucun ve Ramazanın Faziletleri", 1407.

⁷² İzmirli İsmail Hakkı, "Orucun ve Ramazanın Faziletleri", 1407.

birliği ile çalışalım, medreselerimizi, mekteplerimizi, camilerimizi harap etmeyelim. Bela geldi mi yalnız zalimlere gelmez iyilerde narından yanar.”⁷³ vb. nasihatlerle makalesini sonlandırmıştır. Oruç ve Ramazan'ın faydalarının anlatıldığı makalede temel esaslar vurgulandıktan sonra söz bir şekilde dönüp dolaşıp dönemin sorunu olan birlik, yardımlaşma fitne, nifak vb. konularına dönmüştür. Bu bize o dönemde yazılan makalelerin dönemin sorunlarına müstağni olmadığını ve halkı bilgilendirme, yönlendirme hususunda yaygın eğitime doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağladığını göstermiştir. Konu son derece anlaşılabilir ifadelerle ele alınmıştır. Ramazan ruhunu yaşatmak gayesiyle yazılan makalenin içeriği, hadislerle zenginleştirilmiştir.

Eşref Efendi-zâde Mehmet Şevketî - Dinin Fevâid-i İctimaiyesi⁷⁴

1887 İstanbul doğumlu Şevketî, Beyazıt Camisinde bir süre dersiâmlik yaptıktan sonra eğitimini tamamlamak üzere Almanya'ya giderek Münih Üniversitesi Felsefe bölümünü bitirmiştir. İstanbul'a döndükten sonra Darülfünun Ahlak müderrisliği yapmıştır. Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Farsça dillerini öğrenmiştir.⁷⁵ Medreselerin ıslahı ile ilgili geniş çalışmaları bulunmaktadır.⁷⁶ Dergilerde çeşitli yazıları çıkan yazar Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye âzâlığı yapmıştır.1934'te vefat etmiştir. Anglikan Kilisesinin sorularına cevap mahiyetinde “Say ü Sermaye Mücadelâtının Dinen Sûret-i Halli” adlı 32 sayfalık bir eser kaleme almıştır.⁷⁷ Ceride-i İlmiye'de hayat sadece bu dünyadan ibaret olsaydı dine ihtiyaç kalmayacağı veya dinin şimdikinden başka olacağı söyleminden hareketle dinin öneminden bahsettiği 42-56. sayıları arasında yedi adet “Din Nazarında Hayat”⁷⁸ isimli makale serisi yer almıştır. Dinin mahiyeti ve inkişafı konulu “Felsefe-i Din”⁷⁹ başlıklı yazısıyla ‘dinin bir duygu durumundan ziyade Allah ile olan münasebet olduğu’ tezini savunmuştur. Makale serisi halinde kaleme alınan “Marifet Nazariyesi”⁸⁰ yazısından başka ilk kaleme aldığı yazısı olan “İstimdat”⁸¹ “Âdem-i Diyanet ve Ahlaksızlık”⁸² “Din ve Dinsizlik”⁸³ ve detaylı inceleyeceğimiz “Dinin Fevâid-i İctimaiyesi”⁸⁴ ve “Din Nasihattır”⁸⁵ olmak üzere sekiz başlık altında çeşitli konularda yazdığı makaleleri yer almıştır.

Şevketî'nin Rudolf Eisler'den⁸⁶ tercüme ettiği *Dinin Fevâid-i İctimaiyesi* adlı yazıda, dinin toplumsal faydalarına değinen yazar dinin toplumla birinci münasebetinin toplumu düzenleyen bir işleve sahip olduğundan bahsetmiştir. Toplum içerisindeki her bir fert toplumdaki diğer fertlerle münasebet içerisinde. Bu durum ferde atalarından miras kalmıştır. Din ecdadı ile birey arasında bir silsile oluşturmuştur. “Birey dini terk etmek istese bile ecdadı ile bağlı olduğu silsileden ayrılma korkusuyla dahi olsa dine hürmet ve riayet etmelidir”⁸⁷ sözüyle toplumdaki fertleri birbirine bağlayan rabitalardan birisinin din duygusu olduğunu ifade etmiştir. Birçok ahlak ve âdetin aslını oluşturan din Cenab-ı Hak yolunda kardeşimize kıymet vermeyi öğreterek başkası hakkında muhabbet duygularımızı uyandırmıştır. Din fedakârlığa, sadakat ve vefakârlığa mecbur etmiştir. Dinin toplumsal faydalarının sıralandığı makalede “din bize hemcinslerimize ve bizzat kendimize karşı kanunun bir şey teklif etmediği yerde bile birtakım faziletler öğretir. Aile ve hükümetin salahiyetine tesir eder. Gizli cinayetlerin cürümlerin sayısı azalır. Ashab-ı kudret ve istibdadın irade-i cebbarânesine gem vurur.” ifadesiyle dinin toplumda olabilecek taşkınlıkları bastırmadaki rolüne dikkat çekmiştir. Makalede din, ilim ve felsefenin

⁷³ İzmirli İsmail Hakkı, “Orucun ve Ramazanın Faziletleri”, 1407.

⁷⁴ Eşref Efendi-zâde Mehmet Şevketî “Dinin Fevâid-i İctimaiyesi” *Ceride-i İlmiye* 5/62 (Ağustos-Eylül 1920), 1972.

⁷⁵ Mustafa Şanal, “Eşref Efendi-zâde Mehmet Şevketî'nin Medreselere İlişkin İslahat Düşünceleri ve Çözüm Önerileri” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* (1999), 193-218.

⁷⁶ Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi* (Ankara, Akçağ Yayınları,2002),78.

⁷⁷ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması* (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları,1996),346.

⁷⁸ Şevketî, “Din Nazarında Hayat” *Ceride-i İlmiye* 42-56.sayılar.

⁷⁹ Şevketî, “Felsefe-i Din” *Ceride-i İlmiye* 69, 72,76-77. sayılar.

⁸⁰ Şevketî, “Marifet Nazariyesi” *Ceride-i İlmiye* 59, 70,74-75,78-79.sayılar.

⁸¹ Şevketî, “İstimdat” *Ceride-i İlmiye*4/41,1212.

⁸² Şevketî, “Âdem-i Diyanet ve Ahlaksızlık” *Ceride-i İlmiye* 5/49 (Eylül-Ekim 1919), 1568.

⁸³ Şevketî, “Din ve Dinsizlik” *Ceride-i İlmiye*4/42(Ocak-Şubat 1919) :1921

⁸⁴ Dinin Fevâit-i İctimaiyesi” *Ceride-i İlmiye*5/62 (Ağustos-Eylül 1920), 1972.

⁸⁵ Şevketî, “Din Nasihattır” *Ceride-i İlmiye*5/60 (Mayıs-Haziran 1920), 1928.

⁸⁶ Rudolf Eisler (7 Ocak 1873, Viyana - 13 Aralık 1926), Alman Yahudi felsefeci. https://www.wikizero.com/tr/Rudolf_Eisler_erişim:22.06.2020.

⁸⁷ Şevketî “Dinin Fevâid-i İctimaiyesi” ,1972.

sonradan farklı inkişaf yollarına ayrılmak üzere birleştirildiğinden bahsetmiştir. Din ile ilim arasındaki ilişkiyi açıklarken dinin daha eski ve muhafazakâr olması dolayısıyla çok defa ilim ile karşı karşıya geldiğini söylemiştir. “Gerçi henüz tamamen umumi değilse de din ile ilmin birbirini bastırmaya ihtiyaçları yoktur.”⁸⁸ Din ile ilmin belli konularda birbirleriyle uyum içerisinde olduklarını söyleyerek din ile ilimin yakınlığını dile getirmiştir. Yazara göre Felsefe ile dinin ortak özelliği kâinatı ve insanı anlamlandırma çabası farklılık ise dinin bu konuda daha fazla sirlara vakıf olmasıdır. Dinin toplumsal faydalarından bahsedilen makalede dönemin etkisi görülmüştür. Din terakkiye manidir düşüncesini dinin topluma sağladığı güzelliklerden bahsederek çürütmeye çalışmıştır. Din, ilim ve felsefe arasındaki ilişki ile konuya açıklık getirmiştir. O dönemde din, bilim ve felsefeyi birçok yazar tarafından uzlaştırma fikri hâkim olmuştur. “Gerçi henüz tamamen umumi değilse de din ile ilmin birbirini bastırmaya ihtiyaçları yoktur”⁸⁹ derken döneminde ilim, din ve felsefe arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda henüz net teorik bir bilgi olmadığı ipucunu vermiştir. Kısa ve öz olan makalede ayet, hadis vb. alıntılara yer verilmemiştir. Makalede fazla ayrıntıya girmeden sade ve anlaşılır bir üslup kullanılmıştır. . Dergide Batılı bir yazarın makalesinin tercümesine yer verilmesi dikkat çekicidir. Şevketî'nin böyle bir yol izlemesinin sebepleri arasında Almanca'yı bilmesi, Almanya'da felsefe eğitimi almasının etkisi olmuştur. Makale aracılığı ile Batılı bir düşünürün dine dair görüşlerinin paylaşılması, Batıya karşı önyargının kırılması çabası olabileceği gibi dinin, ileri ve model olarak görülen Batı dünyasında da değerli ve anlamlı bir unsur olduğunun kabul edildiğini gösterme arzusu da olabilir.

Şevketî'nin incelediğimiz Din Nasihattir⁹⁰ adlı diğer makalesi “Din, Allah’a, kitabına, resulüne, eimme-i müslimine ve bilimum Müslümanlara nasihatten ibarettir.”⁹¹ Temim ed-Dârî’den aktarılan hadis ile makalesine başlayan Şevketî, “Nasihat cemiyetli bir kelimedir. Nasihat olunana karşı, meveddette hulûs, efkâr ve niyetde gıll ü gıştan âzâdelik ve her vecihle onun hakkını muhafaza bulundurmak demektir.”⁹² ifadesiyle nasihat kelimesini samimiyet, iyi niyet anlamında kullanmıştır. Allah’a karşı samimi olmak, Allah’a iman etmek, onu bütün kemal ve celal sıfatlarıyla tavsif etmek, günahlardan sakınmak vb. demektir. Bu nasihatın Cenab-ı Hakka şu nispetinin hakikati kulun yine kendi iyiliğine olduğunu belirtmiştir. Kuran’ı usulüne göre okumak, anlamak, hükümlerinden ayrılmamak ve ibret almak, peygamberi sevmek itaat etmek, imamların doğru olan emirlerine itaat, yanlışlarında yumuşaklıkla uyarmak, Müslümanlara iyi muamelede bulunmak, şeklinde nasihat kelimesini muhatap kitleye göre farklı açılardan anlayabileceğimizi ifade etmiştir. Nasihat kelimesinin anlamının iyice anlaşılması için Cerîr b. Abdullah’ın ticaret ahlakının temelini oluşturacak “Namaz kılmak, zekât vermek ve bütün Müslümanlara samimi olmak üzere Rasulullah’a bey’at ettim”⁹³ hadisinde geçen bilgiyi aktarmıştır. Rivayete göre Cerîr b. Abdullah’ın hizmetçisi, üç yüz dirhem karşılığında bir at satın alır. Cerîr b. Abdullah atı alıp sahibine getirerek, “Senin atın, üç yüz dirhemden daha değerlidir” der ve fiyatı sekiz yüz dirheme kadar çıkarır. Kendisine “Neden böyle yapıyorsun?” diye soranlara “Ben, Rasulullah ile her Müslüman'a samimi olmak üzere anlaşma yaptım” demiştir. Makale dönemin düşünce sisteminden etkilenerek kalem almış dini farklı bir açıdan ele almıştır. Nasihat kelimesinin anlam kaymasına uğramış olması veya sadece bir anlamının ön plana çıkartılmasından dolayı ilk etapta makaleden anlatılmak istenen anlaşılammıştır. Türkçede nasihat kelimesi samimi olan ve içinde kötülük bulunmayan bütün iyi söz ve işler, öğüt verme, akıl ve yol gösterme anlamlarına gelebilmektedir. Günümüzde nasihat kelimesi daha çok öğüt anlamı ön plana çıkmış ve “Din vaaz ve irşattır” şeklinde kullanılmıştır. Din nasihattir. Nasihat ise samimiyettir. Makale tek kavramı anlatmak için kurgulandığından konu bütünlüğünü sağlamada başarılı olmuştur. Makalede iki sahih hadis yer almıştır. Halkın anlayabileceği sade bir üslupla yazılmıştır.

⁸⁸ Şevketî “Dinin Fevâid-i İctimaiyesi” *Ceride-i İlmiye* 1972.

⁸⁹ Şevketî “Dinin Fevâid-i İctimaiyesi”, 1972.

⁹⁰ Şevketî, “Din Nasihattir” *Ceride-i İlmiye* 5/60 (Mayıs-Haziran 1920), 1928.

⁹¹ Müslim, İman 95/55; Ebu Davud, 4944; Tirmizi, 1990.

⁹² Şevketî, “Din Nasihattir” *Ceride-i İlmiye*, 1928.

⁹³ Buhari, İman 43. Hadis No: 57.

Seyyid Nesib- Hikmet-i Edyan⁹⁴

1873 Humus doğumlu Seyyid Nesib hukuk eğitimi almıştır. 1917 Süleymaniye Medresesi Usûl-i Fıkıh müderrisliği görevinde iken atandığı Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyeliği 21 Ekim 1922 tarihine kadar sürdürmüştür. Medreselerin kapanmasıyla açıkta kalmıştır. 1930 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁵ Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyesi iken, Mecelle'nin tadili münasebetiyle yapılmış olan bazı tenkitlere cevaplar vermiştir. Bunun için kaleme aldığı Hanefî fıkıhı, kıyas ve borçla ilgili tenkide hedef olan bazı meseleleri içeren dört mezhebin ve Hanefî mezhebinin adalet ve maslahat anlayışlarını, örfün hukuki durumunu ve borçla ilgili bazı ahkâmı ele alan "Fıkıh-ı Hanefî'nin Esâsâtı, Kıyas ve Dine Müteallik Mesâil" adında bir eser yazmıştır.⁹⁶

Ceride-i İlmiyede yer alan seri yazılardan birisi Hz. İsa'nın doğumunu Kur'an'da geçen ilgili ayetlerin tefsiri ile anlattığı ve bazı müfessirlerin yorumlarına yer verdiği "Din-i İslâm'da Milâd-ı Isâ Meselesi"⁹⁷ isimli makalesidir. Diğer bir makale serisi "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri"⁹⁸ isimli makalesidir. Bunlardan başka çeşitli sayılarda yayınlanan "Siyam ve Şehr-i Ramazan"⁹⁹, kadınların tesettürü ve erkeklerle bir arada bulunma meseleleri üzerinde duran "Keşfü'l-Hicâb"¹⁰⁰ isimli makalesi, medeniyetin dindarlık olduğunu anlatan "Hikmet-i Edyan", taharet ve abdest konularının işlendiği "Envâr-ı Şeriat"¹⁰¹ ve tasavvuf üzerine değerlendirmelerde bulunduğu "Tasavvuf Tarihini Tenvir"¹⁰² isimli makaleleri yayınlanmıştır.

Hikmet-i Edyan adlı makalesine "Medeniyet lafzen bile dinden alınmıştır. Medeniyet dindarlıktır"¹⁰³ cümlesi ile başlayan Seyyid Nesib, ele aldığı konuya dikkat çekmiştir. Uzun ve hacimli olan makalede öncelikli olarak mütefekkirlerin toplumdaki ilim ve fenlerin inkişafında, medeniyetin inşasında ve ihtiyaçların tespit edilmesinde ne kadar önemli olduklarına değinmiştir. "Herhangi bir husus hakkında halkın akidesi mütefekkirin netice-i akvâl veya amelidir"¹⁰⁴ sözüyle mütefekkirlerin toplumda yol göstericiliğine atıfta bulunmuştur. Bu sebeple halkın siyasi hataları ve ahlakından mesul olan zümre yine toplumun aydınlarıdır. Yazar makalenin devamında kâinatta en fena şeyin cehalet, en iyi olanın da ilim olduğunu söylemiştir. "Her fenalığın mevlidi cehl ve her saadetin mevlidi ilimdir. Gerek ahlakî gerek siyasî bütün dalâletler hep cehlin mahsulüdür. Dinsizlik cehlin mahsulüdür. Hikmet-i edyana vakıf olan dinsizliği tervec etmez"¹⁰⁵ ifadesiyle dinsizliği cehalet olarak değerlendirmiştir. Asırlardır insanlar arasında aydın olarak bilinen kimselerin dinsiz olmaları ve İslam'a lakayt kalmalarını onların din-i İslam hakkında esaslı bir bilgi sahibi olmamalarına bağlamıştır. İnsanın "Biz emaneti göklere, dağlara teklif ettik, onlar yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir"¹⁰⁶ ayetiyle insanın tabiatı ve mevcudatın sair tabiatını kıyaslayan yazar emaneti haml-ı ruhanî olarak insanın arkasında taşıyıp durduğu bu sebeple de Arapların edayı emanet ile görevli olan insana hamil-i emanet dediklerini ifade etmiştir. "Emanet bir emr-i vicdanîdir. Dini terbiye görmeyen vicdan-i insan ise emaneti eda edemez"¹⁰⁷ sözüyle vicdanın ancak dinler ile terbiye altına alınacağını dini ter-

⁹⁴ Seyyid Nesib, "Hikmet-i Edyan", *Ceride-i İlmiye* 4/45 (Nisan Mayıs 1919), 1348.

⁹⁵ İsmail Bilgili, "Seyyid Mehmed Nesib'in Hanefî Mezhebi Müdafaası", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 485.

⁹⁶ Seyyid Nesib, "Fıkıh-ı Hanefî'nin Esâsâtı, Kıyas ve Dine Müteallik Mesâil" Sadeleştiren Fetullah Yılmaz, "Hanefî Fıkıhının Esasları, Kıyas ve Borçla İlgili Meseleler-I" *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 226-241.

⁹⁷ Seyyid Nesib, "Din-i İslâm'da Milâd-ı Isâ Meselesi", *Ceride-i İlmiye* 73,74-75,76-77,78-79 sayılar.

⁹⁸ Seyyid Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri", *Ceride-i İlmiye* 61, 62, 63, 64, 65,66. sayılar.

⁹⁹ Seyyid Nesib, "Siyam ve Şehr-i Ramazan", *Ceride-i İlmiye* 4/46 (Mayıs-Haziran 1919), 1388.

¹⁰⁰ Seyyid Nesib, "Keşfü'l-Hicâb", *Ceride-i İlmiye* 4/49 (Eylül-Ekim 1919), 1538.

¹⁰¹ Seyyid Nesib, "Envâr-ı Şeriat", *Ceride-i İlmiye* 7/69 (Ekim-Kasım 1921), 2214.

¹⁰² Seyyid Nesib, "Tasavvuf Tarihini Tenvir", *Ceride-i İlmiye* 6/66 (Şubat-Mart 1921), 2118.

¹⁰³ Seyyid Nesib, "Hikmet-i Edyan", *Ceride-i İlmiye*, 1348.

¹⁰⁴ Seyyid Nesib, "Hikmet-i Edyan", *Ceride-i İlmiye*, 1348.

¹⁰⁵ Seyyid Nesib, "Hikmet-i Edyan", *Ceride-i İlmiye*, 1349.

¹⁰⁶ Ahzab 72-73.

¹⁰⁷ Seyyid Nesib, "Hikmet-i Edyan", *Ceride-i İlmiye*, 1349.

biyeden geçen vicdanın da emaneti taşıyabileceğini söylemiştir. Ayette geçen zulmün kaynağı ise nefis sevgisidir. Mahlûkât içerisinde insan kadar nefsin kölesi olan bir mahlûk yoktur. İnsanlar behimi gayelerinden başka bir şeye kıymet vermezler. Bu gayeleri doğuran da nefis sevgisidir. Nefisleri uğruna her şeyi yok ederler. Semavi dinler insanın nefsinin hodğâmlığını tasfiye etmek için gelmişlerdir. Semavî dinlerin hiçbir şekilde affetmediği şey küfür ve şirktir. Çünkü şirk zulmün başı ve müsebbibidir. Yazar makalenin devamında din ve dinlerin gönderilme hikmetleri vb. birçok hususa değindikten sonra bütün insanın yapıp ettiklerini bilenin Allah olduğunu, hayır ve şerrin ondan geldiğini, amellerin ölçüsünü dahi onun koyduğu kanunlarla belirlendiğini “sözün kısası bu âlem Cenab-ı Hakkındır. Bu sebeptedir ki Allah'ın koyduğu ve inzal eylediği din, din-i hakır ondan gayrısı batıldır” ifadesiyle anlatmıştır. Hz. Peygamberin “Hiçbir şairin ağzından bundan daha doğru bir söz çıkmadı” dediği Lebd'in, “İyi biliniz ki Allah'tan başka her şey bâtıldır” beyti ile makalesini sonlandırmıştır.¹⁰⁸ Makalenin, içerisinde bulunan asrın düşünce akımlarının etkisiyle din olgusunu insan hayatından çıkarmaya yönelik dışlamacı tavrına tepki olarak kaleme alındığını söyleyebiliriz. Çok geniş ve detay bilgi içeren makale dinlerin gönderiliş gayelerinden bahsederken birçok alt başlığa yer vermiştir. Dili nispeten ağır olan makalede bol miktarda Arapça beyitler yer almıştır. Emanet, zulüm, vicdan vb. soyut kavramları açıklamak amacıyla ayetlere yer verilmiştir.

Sonuç

XIX. yüzyıla girerken, Meşihat Kurumunun yetki ve görevlerinde zamanla değişiklikler olmuş, sonrasında yapılan düzenlemeler çerçevesinde bu kuruma bağlı yeni bir teşkilât olarak, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye kurulmuştur. Dönemin önemli dergileri arasında yer alan Ceride-i İlmiye, resmî bir kurum olan Meşihat makamına ait olduğu cihetle dönemin devlet idaresinin dini görüşlerini yansıtır mahiyettedir. Bu durum, incelediğimiz makalelerdeki konu seçiminden ve içerdiği mesajlardan da kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bütün devlet, ilim erbabına ve halka yönelik olduğu belirtilen dergide toplumun her kesimine hitap eden makaleler yayınlanmıştır. Ceride-i İlmiye'de yayınlanan yazılar ele aldığı konu ve içerdiği bilgiler halkın dinî bilgi sahibi olmasına katkıda bulunmuştur; ancak derginin resmi kanallarla ülkenin dört bir yanına ulaşım imkânı göz önüne alındığında halkın dergiden doğrudan ve yeteri kadar istifade ettiğini düşünmüyoruz. Hâlbuki bu dönemlerde halkın yeterli; hatta en temel dini bilgilerden dahi mahrum olabildikleri görülmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca o dönemde okuma-yazma bilenlerin azlığı, dinin görenek ile tevatür yoluyla gelmiş olması, sözde din adamlarının lâkaytlığı ve yanlış uygulamaların halkın dindarlık algısı üzerinde etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁰ Bu durumda daha çok vâiz, imam gibi yetişmiş elemanların vaaz ve sohbetlerinde dergiden istifade ettikleri düşünülerek dolaylı olarak derginin yaygın eğitime katkısının olduğunu söylemek daha doğru bir yaklaşım olur. Halka yönelik makaleler yayınlanmasında, savaşların etkisiyle toplumun bilgilendirilmeye, dayanışmaya ve maneviyata daha çok ihtiyacının olması etkili olmuştur. Çalışmada Ceride-i İlmiye'de yazıları bulunan yazarların makaleleri değerlendirilmiştir. Yazarların genel özellikleri arasında Şerif Saadeddin Paşa haricinde diğerlerinin dergide seri halinde yazılarının olması, üç yazar dışında diğerlerinin yeni kurulan Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde müderrislik yapmış olmalarıdır. Bu durum, dönemin medresede yetişen müderrislerinin, medreselerin alternatifi gibi düşünülen ve zaman zaman üstünlük yarışı vesilesi olan ve üniversite bünyesinde faaliyet gösteren yeni din eğitim kurumunun yanında yer aldıklarını ve eğitimde yeniliğe açık bireyler olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Yazarların eğitimi ve görev dağılımlarını değerlendirdiğimizde; Ferid Kam Felsefe Tarihi müderrisi, Ahmet Cevdet Tefsir, Hadis ve Fıkıh müderrisi, Ahmed Rasim Mantık müderrisi, Hüseyin Avni Kelam, Hadis, Hadis Tarihi müderrisi, İsmail Hakkı Tefsir, Hadis, Kelam ve Fıkıh müderrisi, Seyid Nesib Usûl-i Fıkıh müderrisliği görevlerini yapmıştır. Şerif Saadeddin Paşa'nın görev bilgilerine ulaşamamıştır. Ceride-i İlmiye'de çoğunlukla

¹⁰⁸ Süleyman Tülücü, “Lebd b. Rebâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 27 (İstanbul: TDV Yayınları,2003) : 121-122.

¹⁰⁹ Zeki Salih Zengin, *Medreseler ve Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ,2002),164.

¹¹⁰ Zeki Salih Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları,2009), 181.

müdürrislerin kaleme aldığı yazılara yer verildiğini söyleyebiliriz. Her biri Dâru'l-Hikmet'i-İslâmiye azası olan bu yazarlar özellikle kendi alanlarıyla ilgili yazılar kaleme almışlardır. Bu durum yazılan makalelerin içeriğini etkilemiş, kullanılan kaynakların yerinde ve yeterince kullanılmasında etkili olmuştur. Ayrıca bu yazarlar toplumun içerisinde bulunduğu durumu çok iyi gözlemlemiş, tahliller yapmış, olaylar karşısında halkın nabzını tutup ona göre çözüm önerileri sunmada başarılı olmuşlardır.

Yazarların konu seçiminde etkili olan faktörleri değerlendirdiğimizde; nefis terbiyesini konu alan Ahmet Cevdet'in makalesi dışındaki sekiz makalede konunun belirlenmesinde dönemin koşulları etkili olmuştur. Özellikle iman esaslarına dair yazılan yazıların çoğu halkın inanç konusundaki sıkıntılarından ziyade dönemin akımlarına cevap verme kaygısıyla ele alınmıştır. Ayrıca o dönemde İslam dünyasının yeniliklere ayak uyduramaması ve dünyadaki gelişmeler karşısındaki yetersizliğinin sebebi olarak bazı aydınların dini göstermesi muhafazakâr âlimler tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Bundan dolayı Din nasihattir, Dini İslam, Hikmet-i Eryan vb. makale isimlerinden anlaşılacağı üzere âlimler dinin önemi, faydası, gerekliliği vb. konular üzerinde durma ihtiyacı hissetmişlerdir. İslam ve din konularına yapılan saldırılara cevap vermekle beraber var güçleriyle dinin farklı açılardan ele alarak halkın bu konudaki şüphelerini izale etmeye çalışmışlardır. Bu dönemde muhafazakâr âlimler Osmanlı devletinin sıkıntıya düşme sebebi olarak dinden uzaklaşma olarak görmüşler ve bu durumdan kurtulmanın en iyi yolu olarak yine dine ve ahlaka sınıksız sarılmak gerektiğini savunmuşlardır.

Yazarların hitap seviyelerini değerlendirdiğimizde; yazarların konu seçimi, ele aldıkları konuyu açıklamada gösterecekleri başarıyı etkilemiştir. Örneğin incelediğimiz makalelerden konusu ibadet olan makaleler daha anlaşılır makalelerdir. İnsanın Vazifesi, Eryan-ı Hikmet, Marifetullah gibi itikat ve ahlak bilgisi içeren makaleler konu bakımından ağır olunca yapılan açıklamalarda bundan nasibini almıştır. Yazarların üst düzey eğitime sahip olmaları, ilim dili olan Arapçaya vakıf olmaları, yabancı dil bilmeleri, çoğunun yurt dışı tecrübesinin olması, batı ilim dünyasını yakinen takip etmeleri düşünce dünyalarında geniş ufuklar açmıştır. Bu kadar ilmi birikim nihayetinde ele aldıkları yazıların hitap seviyesini etkilemiştir.

Yazarların ele aldıkları kavramları açıklarken takip ettikleri yöntemleri değerlendirdiğimizde; yazılan makalelerde çoğunlukla tek bir konu veya kavram üzerinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yazıların genelinde ele alınan konuya dikkatleri çekmek için makaleye bir ayet, hadis veya özlü söz ile başlamışlardır. Günümüzde yazılan ilmi makalelerde olduğu gibi problem, amaç, yöntem, atıf ve kaynakça bölümlerinin olmadığı görülmüştür. Yazılan makalelerde bir konu etrafında görüşler paylaşılmış, bir kavram açıklanırken gerekli tanımlamalar yapılmış, betimlemelerden yararlanılmıştır. Tanımlama, soru sorma, antropoloğun düşüncelerine yer verme örneklerinde görüldüğü üzere tanık gösterme vb. açıklayıcı anlatım unsurları kullanılmıştır. Ayrıca meleklerin çokluğunda semada izdiham olmadığını, bunun bir temsil olduğunu gaz ve elektrik örneğiyle anlatılması bilinenden bilinmeyene doğru anlatım, İslam'ın ağaca benzetilmesi soyut kavramları somutlaştırılması, Japon örneği gibi güncellik vb. öğretim ilkelerinden yararlanılmıştır.

Kullanılan kavram ve ifadeleri değerlendirdiğimizde; yazıların okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasında okuyucunun hazır bulunuşluk seviyesi, yaşı, eğitimi, önceki bilgileri, öğrenmek istediği konuya duyduğu ihtiyaç, bireysel farklılıkları, ilgi ve beklentileri vb. unsurların etkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Aynı şekilde konunun içeriği, öğrenilen ortamda öğrenmeyi etkileyen unsurlardır. Derginin öncelikli okuyucu kitlesi vâiz, imam, müdürris, medrese talebesi olduğundan hareketle, muhatapların özellikleri göz önünde bulundurulduğunda yazılarda kullanılan kavram ve ifadelerin yeterince açık ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Derginin halka doğrudan değil, din görevlilerinin aracılığı ile ulaştığı göz önüne alındığında, dergideki yazılarda verilen bilgilerin imamhatip ve vâizler aracılığı ile halka anlayabilecekleri bir dille aktarıldığı ileri sürülebilir. Yayınlanan yazıların konularının dönemin sorunları ile uyumlu olduğu, bunun da beklenen yararın daha üst düzeyde gerçekleşmesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Bilgilerin muhatabı ikna etme düzeyini değerlendirdiğimizde; yazarların birçok alıntıya yer verdikleri gerçeğinden hareketle konuların ele alınış biçiminde muhatabı ikna etme çabası içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Şevketî'nin "Dinin Fevâid-i İctimâiyesi" isimli makalesi Rudolf Eisler'den tercümedir. Böylelikle muhatabını ikna için Batılı çağdaşının düşüncelerine yer vermesi dikkat çekicidir.

Kullanılan ayet, hadis, sahabe sözü vb. alıntılarının konuyla uyumunu değerlendirdiğimizde; makalelerde ayet, hadis, ehl-i sünnet âlimlerin görüşlerinden alıntılar yapılmış, ele alınan konular kısaca ve menkıbeler ile desteklenerek gerekli açıklamalar doğrultusunda kavramlar izah edilmeye çalışılmıştır.

Kullanılan hadislerin kaynağını değerlendirdiğimizde; öncelikle belirtmek gerekirse makalelerin tamamında içerik bilgilerinde atıf sistemine ve makale sonunda kaynakça bölümüne yer verilmemiştir. Sadece Ahmed Rasim makale içerisinde kullandığı hadisin Camiü's-Sağır'da geçtiğini ifade etmiştir. Kanaatimizce makale içi atıf ve kaynakça bilgisinin verilmemesinin sebebi, yazarların müderris olması veya o dönemde ele alınan makalelerde atıf ve kaynakça bilgisine yer verme geleneğinin günümüzdeki kadar önemli kabul edilmemesidir. Makalede yer alan her bir ayetin, hadisin, özlü sözün vb. ifadelerin kaynak bilgisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Kullanılan hadislerin çoğunda birebir metinlerinin kullanılmadığı, daha çok hadisin verdiği mesajın verilmesi ile yetinildiği görülmüştür. Ayrıca Ferit Kam, Hüseyin Avni senedi zayıf, Ahmet Cevdet Mevlana'nın öğretile- rinin özü olan ve seleften geldiği rivayet edilen sözü hadis olarak kullanmıştır. Diğer hadisler ise sahih kaynak- lardan alınmıştır.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Efendi. "İnsanın Vazifesi", *Ceride-i İlmiye* 4/42 (Ocak-Şubat 1919), 1228.
- Ahmed Rasim Avni. "Din-i İslam" *Ceride-i İlmiye* 4/46 (Mayıs-Haziran 1919), 1416.
- Ahmed Rasim Avni. "Câhilâne Cesaret" *Ceride-i İlmiye* 7/69 (Ekim-Kasım 1921), 2222.
- Akalın, İsa. "Hüseyin Avni Arapkirli'nin Arapça Usûlü'l-Hadis Elyazması Ders Notları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 115-143.
- Akgündüz, Murat. *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*. İstanbul: Beyan Yay, 2002.
- Akman, Zekeriya. *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye*. Ankara: DİB Ya- yınları, 2009.
- Akman, Zekeriya. *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye Kurumu (1918-1922)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Albayrak, Sadık. *Son Devrin İslam Akademisi Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1973.
- Albayrak, Sadık. "Son Devir Osmanlı Uleması". İstanbul: Büyükşehir belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları N0:40,1996.
- Arapkirli Hüseyin Avni. "Marifetullah", *Ceride-i İlmiye* 4/42(Ocak-Şubat 1919), 1225.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi,2013.
- Bilgili, İsmail. "Seyyid Mehmed Nesîb'in Hanefi Mezhebi Müdafaası". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 483-522.
- BOA. DH. HMŞ. (Dahiliye Hukuk Müşavirliği). No: 4/1.
- BOA. DH. İD. (Dahiliye İdare). 79/35.
- BOA. TS.MA.e. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı), No: 1067/26.
- BOA. ŞD. (Şûrâ-yı Devlet), No: 2840/22.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Çankırı'dan Felsefeye Ferid Kam Hayatı, Eserleri ve Başlıca Fikirleri". *Çankırı Araştır- maları Dergisi* (2007), 165.
- Boyacıoğlu, Ramazan. "Tarihi Açından Şeyhülislamlık, Şeriyye ve Evkaf Vekâleti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahi- yat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 161-170.
- Cebeci, İsmail. *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, İstanbul: Klasik Yayınlar, 2009.
- Cebeci, İsmail. "Meşihat Makamının Dergisi: Ceride-i İlmiyye". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 745-753.
- Ceride-i İlmiye, 4/ 36 (Mayıs-Haziran 1918), 1057-1067.
- Ceride-i İlmiye, 4/38 (Eylül-Ekim 1918), 1123-1130.
- Çıtırık, Amine Nuriye. "Osmanlı Döneminde Halkın Din Anlayışının Oluşmasını Etkileyen Kaynaklar". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 861-883.

- Değirmençay, Veyis. "Ömer Ferid Kam'ın Farsça Şiirleri ve Türkçe Çevirisi". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2006), 171.
- Duman, Ali. İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı Eserleri ve Fıkıh". *Bilimname* 14/1 (2018), 59-78.
- Eisler, Rudolf. https://www.wikizero.com/tr/Rudolf_Eisler Erişim:22.06.2020
- Eraslan, Sadık. *Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı*, Ankara: DİB, 2009.
- Erşahin, Seyfettin. "Meşihat-ı İslamiyye'den Diyanet Riyaseti'ne (Ziya Gökalp'in Şeyhülislamlik Tasarısı)". *AÜİFD* 38 (1998), 333-359.
- Kam, Ferid. "Hakikatı Görelim" *Ceride-i İlmiye* 4/46 (Mayıs-Haziran 1919), 1410.
- Kara, Ömer. "Osmanlı'da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 519-538. Hezârfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*. Haz. Sevim İlgürel. Ankara: TTK Yay, 1998.
- Güngör, Mevlüt. "İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesinin İlk Tefsir Hocası Bergamalı Ahmed Cevdet Bey". *Darülfünun ilahiyat Sempozyumu*, 18-19 Kasım Tebliğleri (İstanbul 2010), 365-384.
- Gözütok, Şakir. İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi. Ankara, Fecr, 2002.
- İz, Mahir. "Müderri Ferid Kam" *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi* (1964), 207.
- İzmirli İsmail Hakkı. "Devleti İslam'ın Binası" *Ceride-i İlmiye* 4/42 (Ocak-Şubat 1919), 1240.
- İzmirli İsmail Hakkı. "Devleti İslam'ın Takip Ettiği Tarık" *Ceride-i İlmiye* 4 /45 (Nisan-Mayıs 1919), 1380.
- İzmirli İsmail Hakkı. "Orucun ve Ramazanın Faziletleri" *Ceride-i İlmiye* 4/46 (Mayıs-Haziran 1919), 1407
- Mevlana, "Mesnevi" çev: Veled İzbudak 4 Konya: Kültür, 2016.
- Okumuş, Mesut. "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Muallimi Cevdet Bey ve Tefsir Tarihi Adlı Eserinin Tefsir Tarihi Yazıcılığındaki Yeri" *Darülfünun ilahiyat Sempozyumu*, 18-19 Kasım Tebliğleri (İstanbul, 2010), 425-433.
- Seyid Nesib. "Siyam ve Şehr-i Ramazan" *Ceride-i İlmiye* 4/46 (Mayıs-Haziran 1919), 1388.
- Seyid Nesib. "Keşfü'l-Hicâb" *Ceride-i İlmiye* 4/49 (Eylül-Ekim 1919), 1538.
- Seyid Nesib. "Hikmet-i Edyan" *Ceride-i İlmiye* 4/45 (Nisan Mayıs 1919), 1348.
- Seyid Nesib. "Envar-ı Şeriat" *Ceride-i İlmiye* 7/69 (Ekim-Kasım 1921), 2214.
- Seyid Nesib. "Tasavvuf Tarihini Tenvir" *Ceride-i İlmiye* 6/66 (Şubat-Mart 1921), 2118.
- Seyid Nesib. "Fıkh-ı Hanefî'nin Esâsâtı, Kıyas ve Dine Müteallik Mesâil" Sadeleştiren Fetullah Yılmaz, "Hanefî Fıkhının Esasları, Kıyas ve Borçla İlgili Meseleler-İ". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 226-241.
- Sezen, Melikşah. *İslam Mütefekkirleri ile Garb Mütefekkirleri Arasında Mukayese*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2018.
- Soyal, Fikret. "Darülfünun İlahiyat Fakültesinde Kelam Öğretimi: Arapkirli Hüseyin Avni Karamehmetoğlu Örneği". *Birey ve Toplum* 6/11 (2016), 43-68.
- Şanal, Mustafa. "Eşref Efendi-zâde Mehmet Şevketi'nin Medreselere İlişkin Islahat Düşünceleri ve Çözüm Önerileri" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* (1999), 193-218.
- Şerif Saadetin Paşa. "Hayat-ı Hz. Peygamber ve Nübüvvet". *Ceride-i İlmiye* 5/55 (Şubat 1920), 1749.
- Şerif Saadetin Paşa. "İbadete Dair bazı Hikmetler". *Ceride-i İlmiye* 6/63 (Eylül-Ekim 1920), 2025-2028.
- Şevketi, "Din Nasihattir" *Ceride-i İlmiye* 5/60 (Mayıs-Haziran 1920), 1928.
- Şevketi. "Âdem-i Diyanet ve Ahlaksızlık" *Ceride-i İlmiye* 5/49 (Eylül-Ekim 1919), 1568.
- Şevketi. "Din ve Dinsizlik" *Ceride-i İlmiye* 4/42 (Ocak-Şubat 1919) :1921
- Şevketi. Dinin Fevâid-i İctimaiyesi". *Ceride-i İlmiye* 5/62 (Ağustos-Eylül 1920), 1972.
- Tülücü, Süleyman "Lebîd B. Rebîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Uysal, Enver. "Ferid Kam'ın Terceme-i Hal Hakkındaki Düşünceleri ve Kınalı-zade ile İlgili Bir Denemesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 134.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yay, 1988.
- Yazıcı, Nesimi. "Ceride-i İlmiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VIII. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 407-408.
- Yıldırım, Ali-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin, 2006.
- Zengin, Zeki Salih. *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2019.
- Zengin, Zeki Salih. *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*. Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.

Zengin, Zeki Salih. *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

Zengin, Zeki Salih. "Osmanlılarda II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler Ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları". *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2016), 33-61.